

Inleiding

De rechtsstaat, het systeem dat ervoor zorgt dat burgers beschermd worden tegen eventueel machtsmisbruik door de overheid, krijgt de laatste jaren veel aandacht en de redenen daarvoor zijn schrijnend. Onder andere in de toeslagenaffaire en rond de gaswinning in Groningen heeft de rechtsstaat volgens verschillende onderzoeken niet naar behoren gefunctioneerd, waardoor burgers onvoldoende werden beschermd tegen beleid van de overheid. In het Staatscommissie rechtsstaat-rapport, dat op 1 juni 2024 is verschenen, concludeerde de commissie dat de rechtsstaat is verwaarloosd en nodig gerepareerd moet worden. Het lijkt veilig te concluderen dat er redenen zijn voor zorg, en dat terwijl veel mensen het waarschijnlijk tot een aantal jaar geleden als vanzelfsprekend hebben beschouwd dat wij in Nederland leven in een redelijk goed functionerende rechtsstaat. Redenen te over om te proberen de rechtsstaat te verbeteren. Uiteraard komt veel van dit werk voor rekening van de overheid, maar de Staatscommissie rechtsstaat stelt dat burgers ook eigen verantwoordelijkheid hiervoor dragen. Op 1 oktober 2024 deed Staatssecretaris voor Rechtsbescherming Teun Struycken hier tijdens de Dag van de Wetgeving nog een schepje bovenop door te stellen dat er ook voor de wetenschap een opdracht ligt: met onderzoek bijdragen aan het functioneren van de rechtsstaat. Dit themanummer van *Justitiële verkenningen* bevond zich op dat moment al in de afrondende fase, maar sluit perfect aan bij de woorden van de staatssecretaris door onderzoek te behandelen dat draait om de rechtsstaat.

Lange tijd leek onderzoek naar de rechtsstaat alleen iets voor staatsrechtelijk geleerden die onderzoek deden naar hoe de rechtsstaat is ingericht of, meer normatief gezien, zou moeten worden ingericht. Dergelijk onderzoek is belangrijk, maar op zichzelf te beperkt. De rechtsstaat wordt immers gevormd door mensen en heeft op allerlei manieren een uitwerking op mensen. Er is meer diversiteit nodig in onderzoek en dit themanummer beoogt inzicht te bieden in de verschillende manieren waarop hier invulling aan kan worden gegeven.

Het themanummer opent met een inleidende bijdrage van hoogleraar *Marc Hertogh*, die tevens plaatsvervangend voorzitter was van de Staatscommissie rechtsstaat. In zijn bijdrage gaat hij in op wat de rechtsstaat is en licht hij verschillende vormen van empirisch onder-

zoek toe die naar de rechtsstaat kunnen worden gedaan. Hij sluit zijn bijdrage af door de hoofdlijnen te schetsen van een onderzoeksagenda voor empirisch onderzoek naar de rechtsstaat. Hierin staan drie nieuwe accenten in de bestudering van de rechtsstaat centraal, namelijk het verklaren waarom de rechtsstaat wordt bedreigd, het focussen op burgers in plaats van instituties en het aanbrengen van een interdisciplinaire benadering. Aan de hand van deze onderzoeksagenda kan volgens de auteur worden bijgedragen aan een evidence-based benadering van de rechtsstaat.

Vervolgens beschrijven *Quirine Eijkman en Esther van Eijk* in hun bijdrage welke inzichten empirisch onderzoek biedt in de toegankelijkheid van rechtshulp. Specifiek kijken zij daarbij naar nulde- en eerste lijnshulp. Onafhankelijke rechtspraak is een belangrijk element van de rechtsstaat, maar in de praktijk is het recht voor veel mensen ontoegankelijk zonder passende hulp. Dergelijke hulp is zodoende van groot belang voor het functioneren van de rechtsstaat. Uit hun bijdrage kan worden geconcludeerd dat onderzoek naar nulde- en eerste lijnshulp waardevolle inzichten biedt, maar de auteurs concluderen ook dat nog veel vragen onbeantwoord blijven en meer kennis vereist is over wat werkt vanuit het perspectief van rechtzoekenden.

Hierna laat *Maarten Stremmer* in zijn bijdrage zien waarom ook een juridische benadering van onderzoek naar de rechtsstaat relevant blijft. De rechtsstaat is namelijk geen statisch begrip, maar is onderhevig aan verandering. In deze bijdrage beschrijft hij hoe de Nederlandse rechtsstaat in toenemende mate ook een Europese aangelegenheid wordt. De rechtsstaat wordt daardoor niet langer uitsluitend nationaal vormgegeven, maar in een wisselwerking tussen nationale en Europese autoriteiten.

Burgers hebben, zoals gezegd, zelf ook een verantwoordelijkheid om bij te dragen aan het goed functioneren van de rechtsstaat. Deze verantwoordelijkheid lijkt in wisselende mate door de burger te worden gevoeld en lijkt geheel niet te worden gevoeld door burgers met soevereine denkbeelden. In plaats van daaraan bij te dragen, wijst deze groep burgers de Nederlandse rechtsstaat af en wil zij deze vervangen door eigen, alternatieve instituties. *Jelle van Buuren* beschrijft in zijn bijdrage het soevereine gedachtegoed en de aantrekkingskracht hiervan. Talloze instituties worstelen met de vraag hoe om te gaan met burgers met soevereine denkbeelden. Een beter begrip van de oor-

sprong van dit gedachtegoed kan bijdragen aan een passende omgang hiermee.

Dit themanummer laat, zo hopen wij, zien waarom het van belang is om vanuit verschillende perspectieven onderzoek te doen naar en ten behoeve van de rechtsstaat. Hoewel de bijdragen in dit nummer slechts een beperkte selectie vormen van dergelijk onderzoek, ontstaat hieruit al een beeld van hoe de verschillende benaderingen elkaar kunnen aanvullen. Het gebruik van de inzichten uit onderzoek om de rechtsstaat te onderhouden, zoals de Staatscommissie rechtsstaat het noemt, is een uitdaging die volgt nadat het onderzoek is gedaan. Wanneer de hoeveelheid beschikbare inzichten uit onderzoek toeneemt, zal deze taak nog uitdagender worden. Er valt dus nog veel te leren over wat het daadwerkelijk inhoudt om een rechtsstaat naar wens en behoren te onderhouden en hoe dat het beste kan. In die zin is het werk dat nu wordt gedaan slechts een begin en valt te hopen dat er nog lang en intensief vervolg wordt gegeven aan het werk van de Staatscommissie rechtsstaat.

Simon Zebregs
Ryanne Bleumink*

* Dr. S. Zebregs is projectleider extern wetenschappelijk onderzoek bij het WODC en redactielid van *Justitiële verkenningen*. R. Bleumink MA is onderzoeker bij de politie en redactielid van *Justitiële verkenningen*.